

Endülüs'te İhtisâr Türünde Bir Eser: İbn Kurkûl'un (569/1174) Metâli'ü'l-Envâr'ı*

A Work in the Genre of Ikhtisâr in Andalusia: Ibn Qurqûl's (569/1174) Metâli al-Anwâr

Öz

Endülüs, yaklaşık sekiz asır boyunca İslam Medeniyetinin hüküm sürdüğü bir coğrafya olup burada hadis alanında birçok eser kaleme alınmıştır. Endülüs'ün hadis ilmiyle tanışması hicri ikinci asırda Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nın buraya girmesiyle olmuştur. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinin bu coğrafyaya ulaşmasıyla hadis birikimi Endülüs'te daha da artmıştır. Temel hadis kaynaklarının Endülüs'e girmesinden sonra bu eserler üzerine öncelikle garibü'l-hadis çalışmaları başlamıştır. Burada hicri üçüncü asırda başlayan garibü'l-hadis çalışmaları diğer asırlarda da devam etmiştir. Hicri altıncı asırda Endülüs'te İbn Kurkûl tarafından hocası Kâdi İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr* adlı kitabı esas alınarak yazılan *Metâli'ü'l-Envâr*, garibü'l-hadis alanında ve ihtisâr faaliyetleri kapsamında bir eser olarak değerlendirilmiştir. Mezkûr değerlendirme Kâtib Çelebi'ye ait olup eserin müellifi İbn Kurkûl'a ait değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde bu vakte kadar bu iki eser üzerine mukayeseli bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple makalede öncelikle Endülüs'te garibü'l-hadis alanında önemli bir yeri olan Kâdi İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr*'ı hangi açılardan ihtisâr edilip eklemeler yapıldığının tespit ve tahlili hedeflenmiştir. Çalışmada veri toplama ve analiz yöntemi takip edilmiştir. Araştırma neticesinde şu kanaatlere ulaşılmıştır: İbn Kurkûl, *Meşâriku'l-Envâr*'ı kısmen ihtisâr edip bazı eklemelerde bulursa da büyük ölçüde onu tekrar etmekle yetinmiştir. İbn Kurkûl'un kendine ait gösterdiği bazı açıklamaların aslında Kâdi İyâz'a ait olması kanaatimizce en büyük problemlerdendir. Yine bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük etken, İbn Kurkûl'un *Meşâriku'l-Envâr*'ı istinsâh ederken gereken özeni göstermemesidir. Bu durum İbn Kurkûl'un Kâdi İyâz'ın eserine bir yenilik getiremediği sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Garibü'l-hadis, İhtisâr, Kâdi İyâz, İbn Kurkûl

Abstract

After writing voluminous books in Islamic sciences, specialisation activities started on these works. It is possible to see the works of the concise type in Andalusia. Andalusia is a geography where Islamic civilization ruled for about eight centuries and many works in the field of hadith were written here. Andalusia was introduced to the science of hadith in the second century of Hijri with the introduction of Mâlik b. Anas's *Muwatta*. With the arrival of al-Bukhârî and Muslim's *Sahih*s in this geography, the accumulation of hadith increased even more in Andalusia. After the basic hadith sources entered Andalusia, studies on these works began. Garib al-hadith studies, which started in the third century of Hijri, continued in other centuries. *Metâli al-Anwâr*, which was written by Ibn Qurqûl in Andalusia in the sixth century Hijr based on his teacher Qâdi İyâz's book *Mashârik al-Anwâr*, was evaluated as a work in the field of gharib al-hadith and within the scope of ihtisâr activities. The aforementioned evaluation belongs to Kâtib Chalabi and not to Ibn Qurqûl, the author of the work. As far as we have determined, no comparative study on these two works has been carried out in our country until now. For this reason, first of all, it is aimed to determine and analyse in which aspects Qâdi İyâz's *Mashârik al-Anwâr*, which has an important place in the field of gharib al-hadith in Andalusia, has been revised and added to. Data collection and analysis method was followed in the study. As a result of the research, the following conclusions were reached: Although Ibn Qurqûl has partially revised *Mashârik al-Anwâr* and made some additions to it, to a great extent, he was content with repeating it. In our opinion, one of the biggest problems is that some of Ibn Qurqûl's explanations, which he claimed to be his own, actually belong to Qâdi İyâz. Again, the biggest factor in the emergence of this situation is Ibn Qurqûl's lack of due diligence in transcribing *Mashârik al-Anwâr*. This situation reveals that Ibn Qurqûl could not bring any innovation to Qâdi İyâz's work.

Keywords: Hadith, Gharib al-hadith, Ikhtisar, Qâdi İyâz, Ibn Qurqûl

Ali Rıza KARA

Arş. Gör. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı/Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology Department of Hadith, Burdur, Türkiye
arkara@mehmetakif.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-4465-1177
https://ror.org/04xk0dc21

* Bu çalışma, 2023 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Endülüs Hadis Şerhçiliği (H. III-VI. Asırlar)" adlı doktora tezimizin ilgili bölümünün gözden geçirilmesi sonucunda üretilmiştir.

Makale Türü-Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 31.07.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 01.12.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 31.12.2023

Atf/Cite as: Kara, A. R. (2023). Endülüs'te ihtisâr türünde bir eser: İbn Kurkûl'un (569/1174) Metâli'ü'l-Envâr'ı. *Turkish Academic Research Review*, 8 (4), 1455-1465.

Değerlendirme/Peer-Review: Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler). İçerik İnceleme: İki Dış Hakem/Çift taraflı körleme. Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı-Turnitin/Yes-Turnitin.

Yayıncı/Published: Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Ali Rıza Kara

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Arapça'da “bel” anlamına gelen ve *ب-ع-ر* kökünden türeyen “ihtisâr” kelimesi, sözlükte “Eli böğrü üzerine koymak”, “Bir nesneden fuzuli olanı kaldırmak” ve “Yolun yakın olanından gitmek” anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, t.y., c. 4/240; Mütercim Âsım Efendi, 2013, c. 2/1907-1908). İhtisâr kelimesini ifade etmek üzere “telhîs”, “tehzîb”, “tenkîh”, “tecrîd”, “intihâb”, “intikâ” kelimeleri de kullanılmıştır. Ancak bu kelimeler arasında bazı farklılıkların bulunduğunu da belirtmek gerekir (Altaş, 2022, ss. 26-38). Zaman içerisinde hacimli eserlerdeki gereksiz yerlerin çıkarılma isteği, anlaşılmayan yerleri daha açık ifade etme, belli bir gruba yazılan eserlerin zor anlaşılması, bazı kitapların içeriğinin sonrakilere hitap edemez olması, muhtasar türü çalışmaların kaleme alınmasının önde gelen sebeplerindendir (Durmuş, 2020, ss. 57-58). İslam ilimlerinin birçok dalında olduğu gibi hadis alanında da çok sayıda muhtasar türü eser kaleme alınmıştır.¹

Yaklaşık sekiz asır İslam medeniyetinin hüküm sürdüğü Endülüs coğrafyasında İslam ilimlerine dair birçok eser yazılmıştır. Hadis ilimlerinde de bu bölgede oldukça yoğun te'lif sürecinin yaşandığını söylemek mümkündür. Öncelikle hicrî ikinci asrın sonlarına doğru Gâzî b. Kays (ö. 199/814) ve Ziyâd b. Abdirrahman (ö. 193/808) tarafından Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta*'nın Endülüs'e getirilmesiyle bu coğrafyanın hadisle tanıştığını söyleyebiliriz (Humeydî, 1429/2008, s. 314; Kâdî İyâz, 1403/1983, c. 3/114, 117; Kurt, 1998, s. 137). Ancak *Muvatta*' burada bir hadis kitabından ziyade fıkıh kaynağı olarak kabul edilmiştir (Özdemir, 2017, s. 168; Öztoprak, 2012, ss. 185-186). Bu tarihten sonra Endülüslü âlimlerin Doğu'ya yaptıkları rihleler neticesinde burada tasnif edilen eserler Endülüs'e ulaşmıştır (Çoban, 2019, s. 104). Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'leri hicrî dördüncü, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i ise beşinci asırda Endülüs'e girmiştir (Kurt, 1998, ss. 161-162, 169, 182).

Hadis kitaplarının Endülüs'e girmesinden sonra bu eserler üzerine garîbü'l-hadis ve şerh çalışmaları başlamıştır (Sakallı & Kara, 2023, ss. 204-209). Bu çalışmalar, hicrî üçüncü asırda başlamış diğer asırlarda da devam etmiştir. Bu noktada kaleme alınan eserlerden biri de İbn Kurkûl'un *Metâli'u'l-Envâr 'alâ Sîhâhi'l-Âsâr*'ıdır. Bu eser, kelime açıklamaları konusunda kendinden sonraki hadis şerh kitaplarında kaynak olarak kullanılmıştır (Ayaz, 2016, s. 164). İbn Kurkûl ve eseri hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. *Metâli'u'l-Envâr*, Kâtib Çelebi tarafından Kâdî İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserinin bir ihtisârı ve istidrâki olarak tanıtılmasının yanında faydalı ve istifade edilecek bir çalışma olduğu da belirtilmiştir (Kâtib Çelebi, t.y., c. 2/1687, 1715). Kâtib Çelebi tarafından bu şekilde tanıtılan İbn Kurkûl'un eseri sonraki çalışmalar tarafından da tekrar edilmiştir (Tüneki, 1344, c. 4/487). Bu bilgilerden hareketle İbn Kurkûl'un hangi yönlerden Kâdî İyâz'ın eserini ihtisâr edip eklemelerde bulunduğunu çalışmada ele alınacaktır. Şunu belirtmekte fayda görüyoruz ki bu güne kadar ülkemizde İbn Kurkûl'un eseri üzerine yeterince çalışma yapılmadığı gibi bu çalışma hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda yanlış değerlendirmelerin bulunduğu da görülmektedir. Mesela *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* “İbn Kurkûl” maddesinde Ziriklî'nin İbn Kurkûl'un eserini Kâdî İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr* adlı kitabından iktibaslarla yazdığı bilgisi verilmiştir (Emin Aşıkutlu, 1999, c. 20/145). Ancak Ziriklî'nin kitabına bakıldığında böyle bir bilgi bulunmamaktadır (Ziriklî, 2002, c. 1/81-82).

¹ Hadis ilminde yazılan muhtasar türü eserler ve özellikleri için bkz.(Altaş, 20; Erdoğan, 2016; Erdoğan, 2023)

1. Endülüs'te Garîbü'l-Hadîs Çalışmaları

Endülüs'te garîbü'l-hadîs türündeki ilk eserler, belli bir hadis kitabının rivâyetleriyle sınırlı değildir. Endülüs coğrafyasında ise bu türün ilk örneği, mezhep faktöründen olsa gerek ki *Muvatta'* üzerine yazılmıştır (Türcan, 2020, s. 43). Endülüs'te garîbü'l-hadîse dair ilk eser, Abdülmelik b. Habîb'in (ö. 238/853) *Muvatta'* üzerine yazdığı eseridir. Onun vefat tarihi göz önüne alındığında Doğu'daki garîbü'l-hadîs eserleri arasında da ilk sıralarda yer almaktadır. İbn Habîb'den sonra bu alandaki ikinci isim, Ahmed b. İmrân b. Selâme el-Ahfeş'dir (ö. 250/864). Onun *Garîbu'l-Muvatta'* adlı eserinin günümüzde mevcudiyeti bilinmemektedir (Kandemir, 1988, s. I, 524-525). Bu coğrafyadaki diğer bir garîbü'l-hadîs eseri olan isim de Huşenî'dir (ö. 286/899). Ancak onun eseri de günümüze kadar ulaşmamıştır. (Özel, 1998, c. XVIII, 421; Sandıkçı, 2019, s. 572). Hicrî dördüncü yüzyılda yazılan ilk eser ise Kâsım b. Sâbit'in (ö. 302/914) yazmaya başladığı vefatından dolayı da babası Sâbit b. Hazm'ın (ö. 313/925) tamamladığı *ed-Delâil fi Garîbi'l-Hadîs*'dir. Bu eser herhangi bir hadis kitabıyla alakalı olmayıp garîb sözlüğü niteliğindedir (Şahyar, 2008, c. XXXVIII, 351-352). Humeydî'nin (ö. 488/1095) kaleme aldığı *Tefsîru Garîbi ma fi's-Sahihayn*, bu yüzyıldaki diğer bir eserdir. Adından anlaşılacağı üzere o, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerindeki rivâyetleri ele almıştır. Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Meşâriku'l-Envâr 'alâ Sihâhu'l-Âsârı*, beşinci yüzyılda *Muvatta'*, Buhârî ve Müslim'in eserlerindeki rivâyetleri ele almıştır. İleride değineceğimiz üzere bu çalışma kelime tashihlerinde nüsha farklılıklarını göstermesi bakımından ayrı bir kıymete sahiptir. İbn Kurkûl'un (ö. 569/1174) *Metâli'u'l-Envâr 'alâ Sihâhu'l-Âsârı* ise hocası Kâdî İyâz'ın metoduna bağlı kalarak yazdığı ve birçok yerde hocasındaki bilgileri aktarmakla yetindiği bir eserdir. Konu hakkında ayrıntılı bilgiye ileride temas edilecektir. Bu bilgilerden hareketle Endülüs'te garîbü'l-hadîs çalışmalarının hicrî üçüncü asırda başlayıp diğer asırlarda da devam ettiği ve genelde meşhur hadis kitapları üzerine çalışmaların yapıldığı ifade edilebilir.

1.1. Abdülmelik b. Habîb (ö. 238/853): *Tefsîru Garîbi'l-Muvatta'*

Abdülmelik b. Habîb'in bu eseri, Endülüs'teki ilk garîbü'l-hadîs çalışması olarak bilinmektedir. Onun eseri hem bir garîbü'l-hadîs hem de bir şerh kitabı özelliği taşımaktadır. Çünkü kitapta kelimelerin izahı yapıldığı gibi hadislerin şerhi de yapılmıştır (Karagözoğlu, 2020, ss. 23-24). Kitapta kelime açıklamalarının ağırlıklı olmasından ve tam bir şerh kitabı sayılamayacağından İbn Habîb'e ait bu eserin, garîbü'l-hadîs alanında kabul edildiği ifade edilebilir.

Abdülmelik b. Habîb, hadis, fıkıh, tarih, edebiyat gibi birçok alanda öne çıkmış bir kişidir. O, Endülüs'teki eğitiminden sonra ilmî seyahat için Doğu'ya gitmiş, Medine ve Mısır'da Mutarrif, İbnu'l-Mâcişûn (ö. 212/827), Esed b. Musa (ö. 212/827), Esbağ b. Ferec (ö. 225/840) ve diğer bazı kişilerden ilim öğrenmiştir (Humeydî, 1429/2008, ss. 407-408; İbnu'l-Faradî, 1429, c. I, 359-360). Abdülmelik b. Habîb, birçok alanda eser vermişse de hadisleri, sahihini zayıfından ayırt edemediği ve mütesâhil olduğu belirtilerek hadis ilminde bilgisinin olmadığı söylenmiştir (İbnu'l-Faradî, 1429, c. I, 360). İbn Habîb'in cerh edilmesi, muhtemelen rivâyetleri, hadis hocalarının usûlüne uygun olmadan öğrenmesinden ve nakletmesinden kaynaklanmaktadır (İbn Habîb, 1421/2001, c. 1/44-45, Muhakkikin mukaddimesi).

Kaynaklarda İbn Habîb'in on cüzlük bir şerh kitabının bulunduğu, ilk bölümünün *Şerhu'l-Muvatta'* ikincisinin *Şerhu Câmi'i'l-Muvatta'*, üçüncüsünün ise Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte sahabe ve tabiîn'in sözlerini açıkladığı ve şerhinde Ebû Ubeyd'den (ö. 224/838) çok alıntı yapmakla beraber ona haksızlık ettiği de belirtilmiştir (İbn Hayr, 2009, s. 253; Kâdî İyâz, 1403/1983, c. 4/127). Yine onun *Tefsîru'l-Muvatta'* ve *Garîbu'l-*

Muvatta' eserlerinin varlığından da bahsedilmektedir. İbn Habib'in şu an elimizde bulunan hadise dair tek eseri *Tefsîru Garîbi'l-Muvatta'*ıdır. Günümüzde bu eser, iki cilt halinde 2001 yılında Riyad'da basılmıştır. Kitabın bu ismi içeriği dikkate alınarak muhakkik tarafından konulmuş olup tefsir ve şerhin aynı anlama geldiği vurgulanmıştır (İbn Habîb, 1421/2001, c. 1/151-153 Muhakkikin mukaddimesi).

1.2. Sarakustî (ö. 313/925): *ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs*

Eserin müellifi Sâbit b. Hazm, Endülüs'te İbn Vaddâh (ö. 287/900), Huşenî ve diğer önemli âlimlerden ilim öğrenmiş, oğlu Kâsım b. Sâbit'le Doğu'ya giderek ilim tahsil etmişlerdir. Hadis, fıkıh, şiir, garîb ve nahiv hakkında bilgisinin olduğu söylenmiş, *ed-Delâil* adlı eserinde Ebû Ubeyd ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) eksik bıraktıkları yerlere değinmiştir. Eserin yazımına Kâsım b. Sâbit başlamış fakat tamamlayamadan vefat ettiğinden kitabı, babası Sâbit b. Hazm tamamlamıştır. Birçok âlim tarafından övülen eserin ne Endülüs ne de Doğu'da benzerinin olmadığı söylenmiştir (Humeydî, 1429/2008, s. 488; İbnu'l-Faradî, 1429, c. I, 154; Kâdî İyâz, 1403/1983, c. V, 248).

Eser, iki farklı yayınevi tarafından basılmış olup müellif mukaddimesi bulunmamaktadır. İlki 2001 yılında Riyad'da üç cilt olarak *ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadis* adıyla basılmış olup eserin baş tarafı eksiktir (Sarakustî, 1422/2001). Muhakkik Muhammed Abdullah Kannâs, kitaba bir mukaddime yazmış ve burada müellifin metodunu açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca seneddeki râvilerin hal tercemeleri ilk geçtiği yerde dipnotta verilmiş ve isnâdın sıhhat derecesi de belirtilmiştir. Kitabın sonuna eklenen genel fihrist, aranan ayet, hadis, kişi ve yer adlarını bulmayı kolaylaştırmaktadır. İkincisi ise 2011 yılında *ed-Delâil 'alâ Meâni'l-Hadis bi's-Şâhidi ve'l-Mesel* adıyla Muhammed Hâmid el-Hâc Halef'in tahkikiyle Rabat'ta basılmış olup dört cilttir. Dördüncü cilt eserin fihristidir (Sarakustî, 1432). Bu çalışmada eserin önceki tahkiki basımına işaret edilmemiştir. Basım tarihi önce olan çalışmada tahkik için iki yazma eser esas alınırken, diğer çalışmada üç nüsha esas alınmıştır. Ancak her iki çalışma da daha okunaklı ve tam olan Rabat'taki yazma eseri asıl nüsha olarak kullanmışlardır. Her iki çalışmada da esere uzun bir mukaddime yazılmış ve burada kitabın metodu hakkında bilgi verilmiştir (Sarakustî, 1422/2001, c. I, 50-67; Sarakustî, 1432, c. I, 86-94).

Muhakkiklerden Muhammed Hâmid el-Hâc Halef, eserin hadis ricâline göre düzenlendiğini belirtse de bu durum net değildir (Sarakustî, 1432, c. I, 97). Yani eserin müsned mi yoksa mu'cem tarzında mı olduğu açık değildir. Bundan dolayı kitapta aranan bir kelime, ayrıntılı olarak hazırlanan fihristler yardımıyla bulunabilir. Eserde anlamı desteklemek için nakledilen hadisler hariç toplam 759 rivâyetin açıklaması yapılmıştır. İlk önce Hz. Peygamber'in hadislerine yer verilmiş daha sonra sırasıyla dört halifenin ve diğer sahâbilerin sözleri şerh edilmiştir. Sahâbe sözlerinden sonra da ve dua ile ilgili rivâyetler ele alınmıştır (Sarakustî, 1432, c. I, 97-98).

Kitapta hadisler senedleriyle birlikte nakledilmiştir. Bazen rivâyetin bir kısmı verildikten sonra sened nakledilmiş, bazen de senediyle birlikte ilk geçtiği yerde verilmiştir. Bundan dolayı eser, bir tahrîc kitabı özelliği de taşımaktadır. Örneğin Zeylâî, araştırdığı bir isnâdı sadece *ed-Delâil*'de bulabilmiştir (Sarakustî, 1422/2001, c. 1/90 Muhakkikin mukaddimesi). Hemen hemen her kelimenin açıklanması yapıldıktan sonra bir şiirle istişhâd edilmiş ve ilgili görüldüğü yerlerde atasözleri de nakledilmiştir. Bu durum Kâsım b. Sâbit ve babasının şiir alanındaki birikimlerinden kaynaklansa gerektir. Eserin önemli özelliklerinden birisi rivâyetdeki kelimenin açıklamasından sonra anlamı destekleyecek başka bir rivâyete yer vermesidir (Sarakustî, 1422/2001, c. I, 138-140).

1.3. Humeydî (ö. 488/1095): *Tefsîru Garîbi mâ fi's-Sahîhayn*

Eserin müellifi Muhammed b. Ebî Nasr Futûh el-Humeydî, aslen Kurtubalı olup Endülüs'ün Mayarko bölgesinde doğmuştur. Bölgesindeki âlimlerden ders aldıktan sonra ilim öğrenmek için Mısır, Hicaz, Şam ve Irak'a gitmiştir. Daha sonra Bağdat'a yerleşerek burada vefat etmiştir. Humeydî, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerini, râvi isimlerine göre sıralayarak *el-Cem beyne's-Sahîhayn* adlı eserini oluşturmuştur (İbn Beşkuvâl, 1410, c. 3/818-819; Yücel, 1998, c. 28/358).

Humeydî'nin diğer bir önemli eseri ve çalışmamızın konusunu ilgilendiren *Tefsîru Garîbi mâ fi's-Sahîhayn*'dir. Eser, tek cilt halinde Zübeyde Muhammed Saîd Abdülazîz tarafından tek nüshaya dayanan tahkiikiyle yayınlanmıştır. Kitabın sonuna eklenen fihrist, istenen kelime ve şahıs isimlerinin bulunmasını kolaylaştırmaktadır.

Müsned olarak tasnif edilen eser, Hz. Ebû Bekir'in rivâyetleriyle başlamaktadır. Sadece açıklanması istenen kelime veya kelime grubuna yer verilmiş, rivâyetin bütünü nakledilmemiştir. Açıklamalar, genellikle kısa olmakla beraber, uzun olduğu yerler de bulunmaktadır.

1.4. Vakkaşî (ö. 489/1095): *et-Ta'lik 'ale'l-Muvatta'*

Tam adı Ebû'l-Velîd Hişâm b. Ahmed b. Hâlid el-Kinânî olan Vakkaşî, hicrî 408 yılında doğmuştur. Nisbesini Tuleytula yakınlarındaki Vakkaş köyünden alan Vakkaşî, Ebû Ömer et-Talemkî, Ebû Muhammed b. Ayyâş, Ebû Amr es-Sefâkusî ve Ebû Ömer el-Hazzâî gibi isimlerden ders almıştır. Devrinin önemli ilim adamlarından olan Vakkaşî, nahiv, lügat, belâğat, fıkıh usûlü, sünnet, miras hukuku ve matematik gibi alanlarda öne çıkmıştır (Dabbî, 1410, c. 2/653; ez-Zehebî, t.y., c. 14/165). Vakkaşî'nin ilim öğrenmek için Doğu'ya gittiğine dair ise bir bilgi bulunmamaktadır.

Muvatta'nın tasnif sistemine bağlı kalarak eserini kaleme alan Vakkaşî, *Muvatta*'daki kitap ve bablardaki bütün hadisleri ele almamış, açıklayacağı kelime ve ifadeleri genelde "kavlulu" tarzında vermiştir.

1.5. Kâdî İyâz (ö. 544/1149): *Meşâriku'l-Envâr 'alâ Sihâhi'l-Âsâr*

Tam adı Ebû'l-Fazl Musa b. İyâz el-Yahsûbî olan Kâdî İyâz, Sebte'de doğmuştur. İlim öğrenmek için Kurtuba'ya gelen Kâdî İyâz buradaki hocalardan ilim öğrendikten sonra memleketi Sebte'ye dönerek burada uzun yıllar kadılık yapmıştır. Bir ara Kâdî İyâz Gırnata kadılığına tayin edilmiş, fakat bu görevini siyasi karışıklıklardan dolayı kısa süre sonra bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Merâkeş'e yerleşen Kâdî İyâz, hicrî 544 yılında burada vefat etmiştir. Kadılık görevinin yanı sıra hadis ilmiyle yakından ilgilenen Kâdî İyâz, birçok eser yazmıştır (İbn Beşkuvâl, 1410, c. 2/660-661; Kandemir, 2001, c. 24/116). Onun bu bölümde üzerinde durduğumuz eseri *Meşâriku'l-Envâr 'alâ Sihâhi'l-Âsâr*'dir. Kâdî İyâz bu eserinde *Muvatta*', Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerindeki garîb kelimeleri açıklamaya ve hatalı olan kelimelerin irablarını belirtmeye çalışmıştır (Kandemir, 2001, c. 24/116).

Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr*'ı Mağrib alfabe sırasına göre düzenlemiştir.² O, açıklamak istediği kelimeye yer vererek ilk önce irabının nasıl olması gerektiğini belirtmiş daha sonra da kelimenin anlamını açıklamıştır. Kâdî İyâz açıkladığı kelime bölümlerinden sonra "ihtilâf ve vehm" başlığı açmış, ilgili bölümde yanlış okunan veya anlaşılabilir kelimeler hakkında bilgi vermiş, harflerin sonunda ise isim ve yer adlarındaki ihtilâfları ele almıştır. Kâdî

² Mağrib alfabe sırası şu şekildedir: ا،ب،ت،ث،ج،ح،خ،د،ذ،ر،ز،ط،ظ،ك،ل،م،ن،ص،ض،ع،غ،ف،ق،س،ش،ه،و،ي

İyâz'ın bu yönteminin kendine has olup önceki Endülüslü garîbü'l-hadîs müelliflerinden ayrıldığını ifade edebiliriz. *Meşâriku'l-Envâr*'ın Endülüs'teki diğer garîbü'l-hadîs eserlerinden önemli bir farkı *Muvatta'*, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinin nüsha farklılıklarına değinmesidir. Gerçi Vakkaşî de yer yer eserinde *Muvatta'* nüshalarına değinmiştir. Ancak Kâdî İyâz'ın bu konuda verdiği bilgiler kendisinden sonraki âlimler için bir kaynak olmuştur (Albayrak, 2018, ss. 9, 23).

1.6. İbn Kurkûl (ö. 569/1174): *Metâli'u'l-Envâr 'alâ Sîhâhi'l-Âsâr*

Endülüs'ün Meriye şehrinde hicrî 505 yılında doğan İbn Kurkûl'un tam adı Ebû İshâk İbrahim b. Yusuf b. İbrahim el-Vehrânî el-Hamzî'dir. 569 yılında Fas'ta vefat eden İbn Kurkûl, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İbn Atiyye (ö. 541/1147), İbn Hubeys (ö. 584/1188) ve Kâdî İyâz gibi zamanının önemli hocalarından ilim tahsil etmiştir. Onun günümüze ulaşan tek eseri, *Metâli'u'l-Envâr 'alâ Sîhâhi'l-Âsâr*'dır (Emin Âşıkkutlu, 1999, c. 20/145).

Ahmed Uveys Cüneydî ve bazı kişilerin yardımıyla gerçekleştirilen tahkikli basımda esere uzunca bir mukaddime yazılmıştır. Çalışmanın devamında ele alınacağı üzere Bu mukaddimede eserle ilgili problemlere ve onun yöntemine değinilmiştir. Muhakkik mukaddimesinde ilk önce eserin tam adı tespit edilmeye çalışıldıktan sonra kitabın İbn Kurkûl'a aidiyeti üzerinde durulmuştur. Eserin İbn Kurkûl'a ait olduğu yönündeki en güçlü delil, yazarın diğer kitaplarında bu çalışmasına bizzat kendisinin atıf yapması, tabakât ve terâcim yazarlarının bu eserin İbn Kurkûl'a ait olduğunu belirtmesi, bazı şârih ve garîbü'l-hadîs sahiplerinin kitabın adını ve yazarını belirterek ondan birçok nakilde bulunmalarıdır (İbn Kurkûl, 1433, c. 1/66-68 Muhakkikin mukaddimesi).

2. Kâdî İyâz ve İbn Kurkûl'un Eserlerinin Mukayesesi

Kâtib Çelebi tarafından Kâdî İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserin bir ihtisârî ve istidrâkî şeklinde tanıtılan İbn Kurkûl'un eseri, bu başlık altında hocasının kitabıyla mukayese edilecektir. Bununla İbn Kurkûl'un hangi açılardan *Meşâriku'l-Envâr*'ı ihtisâr ettiği bu yöntemin esere bir özgünlük sağlayıp sağlamadığı ele alınacaktır.

2.1. İbn Kurkûl'un Kâdî İyâz'dan Aynen Yaptığı İktibaslar

İbn Kurkûl'un kitabı Kâdî İyâz'ın eseriyle birlikte incelendiğinde göze çarpacak durumun iki eser arasında büyük farklılıklar olmadığıdır. Dolayısıyla *Metâli'u'l-Envâr*'ın ortaya çıkmasında *Meşâriku'l-Envâr*'ın önemli rol oynadığı söylenebilir.

İbn Kurkûl, eserinin tasnifinde küçük farklılıklar bulunmakla birlikte hocası Kâdî İyâz'ın yöntemine bağlı kalmıştır (İbn Kurkûl, 1433, c. 1/71 Muhakkikin mukaddimesi). Yine İbn Kurkûl'un verdiği bilgiler de büyük ölçüde hocasından yaptığı nakillerden ibarettir. Bu konuda dikkat çeken asıl durum ise İbn Kurkûl'un, Kâdî İyâz'ın açıklamalarını kendisine nispet etmesidir. Örneğin Kâdî İyâz, eserini tanıtırken “Bu tarzda bir kitap benden önce yazılmamıştır.” şeklindeki ifadeyi İbn Kurkûl da kendi eserini tanıtırken kullanmaktadır (İbn Kurkûl, 1433, c. 1/70 Muhakkikin mukaddimesi). Hatta İbn Kurkûl, görüşmeleri imkân dâhilinde olmamasına rağmen Kâdî İyâz'ın hocalarını kendi hocaları gibi göstermiştir (İbn Kurkûl, 1433, c. 1/73 Muhakkikin mukaddimesi). Bu durumun İbn Kurkûl'un kasıtlı davranışı hariç tutulursa onun Kâdî İyâz'ın eserini istinsâh ederken dikkatli davranmamasından kaynaklandığı belirtilebilir.

İbn Kurkûl, kimi zaman Kâdî İyâz'ın kendi kanaatlerini ona nispet ederek nakletmiştir (İbn Kurkûl, 1433, c. 5/258, 301). Fakat bazen de hocasına ait açıklamaları kendine ait göstermiştir. Mesela Kâdî İyâz, “يا بَنِي ماء، السَّمَاءُ” ibaresini açıklarken bazı görüşlere yer verdikten sonra kendisine göre bununla Ensâr'ın kastedildiğini

zikretmiştir. İbn Kurkûl burada hocasının ifadelerini büyük ölçüde aynen nakletmiş ancak onun açıklamasını kendi açıklaması olarak sunmuştur (İbn Kurkûl, 1433, c. 4/6, krş.; Kâdî İyâz, 1433, c. 1/604-605). Diğer bir misalde Kâdî İyâz, “إِنَّ هَذِهِ السَّحَابَةُ تَنْصُرُ أَرْضَ بَيْتِي كَغَيْبٍ” ifadesini Herevî'nin (ö. 401/1011) “Benî Ka'b kabilesine yağmur yağması” olarak açıkladığını söylemiştir. Bu açıklamayı doğru bulmayan Kâdî İyâz bunu, Herevî'nin bir yanılışı olarak değerlendirmiştir. O, bu ifadenin sulh anlaşması yapıldıktan sonra Huzâa kabilesinin Harem'de öldürülmesi üzerine söylendiğini belirtmiştir. İbn Kurkûl, Kâdî İyâz'ın bu ifadesini de kendi açıklaması olarak göstermiştir. (İbn Kurkûl, 1433, c. 4/168, krş.; Kâdî İyâz, 1433, c. 2/26).

Kâdî İyâz, “أَنْفَقِي أَوْ أَنْصَحِي” ibaresinde bazı kişilerin “أَنْصَحِي” kelimesinin yanlış yazıldığını doğrusunun “أَرْضَحِي” olduğunu söylediklerini naklettikten sonra ibaredeki kelimenin yazımında bir yanlışlık bulunmadığını ve doğrusunun bu olduğunu ifade etmiş ve kelimenin “dökmek” anlamına geldiğini ve burada “hediye”ye karşılık geldiğini zikretmiştir (İbn Kurkûl, 1433, c. 4/178 krş.; Kâdî İyâz, 1433, c. 2/30-31). İbn Kurkûl bu meselede de Kâdî İyâz'ın açıklamasını kendi kanaati olarak göstermiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere bu durumun ortaya çıkmasında İbn Kurkûl'un kasıtlı bir davranışı söz konusu olmasa da onun *Meşâriku'l-Envâr*'ın istinsâhında dikkatli davranmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

2.2. İbn Kurkûl'un Kâdî İyâz'a Yönelik Tenkit ve Tashihleri

İbn Kurkûl'un Kâdî İyâz'a yönelik tenkit ve tashihlerin bir bölümünü nüsha farklılıklarına dair bilgiler gelmektedir. Kâdî İyâz eserinde nüsha farklılıklarına dikkate almış bu konudaki hataları düzeltmeye çalışmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere onun bu konuda verdiği bilgiler, sonraki eserler için kaynak olmuştur. İbn Kurkûl da diğer konularda olduğu gibi bu meselede de genelde Kâdî İyâz'ın bilgileriyle yetinmiştir. Bu konuda onun eseri *Meşâriku'l-Envâr*'ın kötü bir kopyası olduğu kanaatiyle bazı çalışmalarda kaynak olarak kullanılmamıştır. (Albayrak, 2018, s. 49)

Nüsha farklılıkları konusunda İbn Kurkûl, büyük ölçüde hocasının verdiği bilgileri tekrar etse de kimi zaman bu konuda Kâdî İyâz'ın açıklamalarına tenkit ve tashihte de bulunmuştur. Ancak bu türden örneklerin az olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla nüsha farklılıkları konusunda İbn Kurkûl'un Kâdî İyâz'ı aşamadığı söylenebilir. Örneğin Kâdî İyâz, Buhârî'nin “Müslümanların vekilleri için beşte bir olduğunun delili” (Buhârî, 1422 Farzu'l-Humus, 15) babında yer alan rivâyetteki “فَأْتِي ذَكَرُ دَجَاجَةٍ” ifadesinde “فَأْتِي” kelimesindeki hemzenin fethalı olduğunu Nesefî ve Ebû Zer nüshalarında bu şekilde yer aldığını, Asîlî nüshasında ise hemzenin ötreli “zekera” kelimesinin ise mâzî fiil kalıbında “فَأْتِي ذَكَرُ دَجَاجَةٍ” yer aldığını ifade etmiş ve bunun daha uygun olacağını söylemiştir. İbn Kurkûl hocası Kâdî İyâz'ın açıklamalarını naklettikten sonra Nesefî ve Ebû Zer nüshalarındaki ifadenin kendisine göre açık olduğunu söylemiştir (İbn Kurkûl, 1433, c. 1/192; krş.; Kâdî İyâz, 1433, c. 1/31) Kâdî İyâz, “يَبْدُونَ أَعْمَالَهُمْ” ibaresinde “dal” harfinin *Muvatta*'da ve bazı rivâyetlerde ötreli olduğunu belirtirken, İbn Kurkûl bu görüşü zayıf bularak kelimenin nasıl okunması gerektiğini ifade etmiştir (İbn Kurkûl, 1433, c. 1/455). Diğer bir örnekte ise İbn Kurkûl, “ذُنُوبَهُمْ” olarak yer aldığını, Kâdî İyâz'ın Asîlî nüshasına dayanarak bu kelimeyi tekil nakletmesini onun bir hatası ve tashifi olduğunu belirtmiştir (İbn Kurkûl, 1433, c. 3/60).

Yukarıda yer verildiği gibi İbn Kurkûl, Kâdî İyâz'ın bazı açıklamalarını kendine nispet etmiştir. Fakat az da olsa bu konuda Kâdî İyâz'a bazı tenkitler yönelmiştir. Örneğin Kâdî İyâz, “أَحْفَوُهُ فِي الْمَسْأَلَةِ” ifadesini “çok soru sorma” olarak açıklamıştır. Fakat İbn Kurkûl, bu açıklamaya itiraz ederek ibareye “iyilik ve samimiyette ileri seviyede olma” anlamını vermiş ve “إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا” / *O bana karşı çok lütfkârdır.*” ayetini (Meryem, 47) delil

göstermiştir (İbn Kurkûl, 1433, c. 2/341, krş.; Kâdî İyâz, 1433, c. 1/328) İbn Kurkûl'un kelime açıklamaları konusunda Kâdî İyâz'dan daha fazla bir bilgi vermediği ifade edilebilir.

Sonuç

İslam ilim geleneğinde hacimli eserlerin kaleme alınmasından sonra bu kitaplardan istifadeyi kolaylaştırmak için çeşitli nedenlerden dolayı ihtisâr çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda hadis ilimleri içerisinde ihtisâr faaliyetlerinin görüldüğü ilim dallarından biri de garîbü'l-hadîs alanıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alandaki ihtisâr çalışması, ilk önce Endülüs coğrafyasında kaleme alınmıştır. Hicrî üçüncü asırda Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ı üzerine başlayan garîbü'l-hadîs çalışmaları diğer asırlarda Buhârî ve Müslim'in eserlerini de kapsamıştır.

Kâdî İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr* adlı eseri altıncı asırda Endülüs'te yazılmış önemli bir garîbü'l-hadîs eseridir. Kâdî İyâz'ın kelime açıklamalarının yanı sıra nüsha farklılıklarına dair verdiği bilgiler kendinden sonraki eserler için kaynaklık teşkil etmiştir. İbn Kurkûl, hocası Kâdî İyâz'ın eserine bağlı kalarak yazdığı *Metâli'u'l-Envâr* adlı kitabı da yine altıncı yüzyılda Endülüs'teki diğer bir garîbü'l-hadîs eseri olmuştur. İbn Kurkûl, eserini Kâdî İyâz'ın eserinin bir muhtasarı olarak tanıtmamaktadır. Onun eserinin ihtisâr türüne ait bir kitap olduğuna dair bilgi Kâtib Çelebi'ye aittir. Kâtib Çelebi'nin verdiği bu bilgiden sonra İbn Kurkûl'a ait bu çalışmanın muhtasar bir kitap olarak kabul edildiği söylenebilir.

İbn Kurkûl'un kitabı Kâdî İyâz'ın kitabıyla mukayeseli olarak incelendiğinde dikkat çeken bazı hususları görmek mümkündür. Öncelikle İbn Kurkûl, Kâdî İyâz'ın bazı açıklamalarını ihtisâr ederek nakletmiştir. Fakat o, çoğu zaman hocasının açıklamalarını nakletmekle yetinmiştir. Dahası o bazen hocasına ait açıklamaları kendisine ait göstermiştir. Bu durumun ortaya çıkması kanaatimizce İbn Kurkûl'un kasıtlı bir davranışı olmasa da onun *Meşâriku'l-Envâr*'ı istinsâh ederken dikkatli davranmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İbn Kurkûl'un eseri garîbü'l-hadîs türünde bir ihtisâr olarak değerlendirilse de *Meşâriku'l-Envâr*'ı aşamadığını hatta varlığını bu esere borçlu olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça | References

- Albayrak, A. (2018a). *Buhârî Sonrası el-Câmi'u's-Sahîh*. İFAV.
- Albayrak, A. (2018b). Mehmed Zihni Efendi Örneğinde Sahîh-i Buhârî Baskılarının Tashihi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54, 45-78.
- Altaş, İ. (2022). *Hadis Edebiyatında Muhtasar: Tespit ve Gelişim Süreci* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Ayaz, K. (2016). Molla Gürânî'nin el-Kevserü'l-Cârî Adlı Şerhinde Hadis İlimlerine Dair Kaynakları. *Dinî Araştırmalar*, XIX(48), 153-178.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. (1422). *El-Câmiu's-Sahîh* (1-9).
- Çoban, F. B. (2019). *Endülüs'lü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Dabbî, E. C. A. b. Y. b. A. (1410). *Buğyetü'l-Mültemis* (1. bs, 1-2). Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî.
- Durmuş, İ. (2020). Muhtasar. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 31). TDV.
- Emin Âşıkutlu. (1999). İbn Kurkûl. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: (C. 20). TDV.

- Erdoğan, T. (2016). Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisâr Örneği Olarak İbn Hacer'in Nuhbetü'l-Fiker'i. *Turkish Academic Research Review = Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 49-59.
- Erdoğan, T. (2023). Hadis Usûlü Literatüründe İhtisâr Türünün Karakteristiği. *Dîvân*, 28(54), 31-72.
- ez-Zehebî, Ş. M. b. A. b. O. (t.y.). *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ* (1. bs, 1-25). Müessesetü'r-Risâle.
- Humeydî, E. A. M. b. E. N. F. (1429/2008). *Cezvetü'l-Muktebîs fî Târîhi Ulemâi'l-Endelüs* (1. bs). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Beşkuvâl, E.-K. H. b. A. b. M. b. M. (1410). *Es-Silâ* (1. bs, 1-3). Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî.
- İbn Habîb, E. M. A. b. H. b. S. S. (1421/2001). *Tefsîru Garîbi'l-Muvatta'* (1. bs, 1-2). Mektebetü'l-Ubeykan.
- İbn Hayr, E. B. M. b. H. b. Ö. el-İşbîlî. (2009). *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî* (1. bs). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Kurkûl, E. E. İ. İ. b. Y. b. İ. (1433). *Metâliu'l-Envâr alâ Sihâhi'l-Âsâr* (1. bs, 1-6). Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. A. el-Ensârî. (t.y.). *Lisânü'l-Arab* (1-15). Dâru Sâdır.
- İbnu'l-Faradî, E.-V. A. b. M. b. Y. (1429). *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs* (1. bs, 1-2). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Kâdî İyâz, E.-F. İ. b. M. (1433). *Meşâriku'l-Envâr alâ Sihâhi'l-Âsâr* (2. bs). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kâdî İyâz, E.-F. İ. b. M. (1403/1983). *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi'l-Mâlik* (2. bs, 1-8). Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Kandemir, M. Y. (1988). Ahfeş. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: C. I* (ss. 524-525). TDV.
- Kandemir, M. Y. (2001). Kâdî İyâz. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: C. XXIV*. TDV.
- Karagözoğlu, M. M. (2020). Hadis Şerhine Panoramik Bir Bakış. İçinde M. M. Karagözoğlu (Ed.), *Hadis Şerh Literatürü I*. İFAV.
- Kâtib Çelebi. (t.y.). *Keşfü'z-Zunûn* (1-2). Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî.
- Kurt, A. V. (1998). *Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî*. İnsan Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi. (2013). *Kamusu'l-Muhit Tercümesi* (Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi, Çev.; 1-6). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Özdemir, M. (2017). *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)* (4. bs). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (1998). Huşenî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: C. XVIII* (ss. 421-422). TDV.
- Öztoprak, M. (2012). Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2, Article 2.
- Sakallı, T., & Kara, A. R. (2023). Endülüslü Hadis Şârihlerinin Bazı Fakihlere Yönelik Eleştirileri. *Burdur İlahiyat Dergisi*, 6, 200-222.
- Sandıkçı, S. K. (2019). *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* (1. bs). İstanbul : Ensar Neşriyat.

Sarakustî, E.-K. S. b. H. b. A. (1422/2001). *Ed-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs*. (1-3). Mektebetü'l-Ubeykan.

Sarakustî, E.-K. S. b. H. b. A. A. E. (1432/2011). *Ed-Delâil alâ Meâni'l-Hadîs bi'sh-Şâhid ve'l-Mesel* (1-4). Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs ve İhyâi't-Türâs.

Şahyar, A. E. (2008). Sâbit b. Hazm. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: C. XXXVIII* (ss. 351-352). TDV.

Tûnekî, M. H. H. (1344). *Mu'cemu'l-Musannifin* (1-4).

Türcan, Z. (2020). *Hadis Şerh Geleneği: Doğu Gelişimi ve Dönüşümü* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; 522-1). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı.

Yücel, A. (1998). Humeydî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: C. XVIII* (s. 358). TDV.

Zirikli. (2002). *El-A'lam* (15. bs, 1-8). Dâru'l-İlmi'il-Melâyîn.

Structured Abstract

Andalusia was a geography where Islamic civilisation ruled for about eight centuries and many works in the field of hadith were written here. Andalusia became acquainted with the science of hadith in the second century of Hijri when Mālik b. Anas's Muwatta entered here. In the following centuries, the accumulation of hadith in Andalusia increased even more with the arrival of Bukhārī and Muslim's Saḥīḥs as well as other hadith books to this geography.

After the introduction of hadith books to Andalusia, studies on these works, such as gharīb al-ḥadīth and commentaries, began. These studies started in the third century of Hijri and continued. The first work on gharīb al-ḥadīth in Andalusia can be considered to be 'Abd al-Malik b. Habīb's Tafsīru Garībi al-Muwatta' on Muwatta'. It can be said that this work is both a book on gharīb al-ḥadīth and a book of commentary. The second name in this field after Ibn Habīb is Ahmad b. Imrān b. Salāma al-Ahfesh. The existence of his work titled Garīb al-Muwatta' is not known today. Another name in this geography who has a work of gharīb al-ḥadīth is al-Khushenī. However, his work has not survived to the present day either. Another work written in the fourth century Hijri is al-Dalāil fī Garīb al-Hadīth, which was started by al-Qāsim b. al-Sābit but completed by his father al-Sābit b. Hazm due to his death. This work is not related to any hadith book, but it is a dictionary of gharīb. Tafsīru Garībi ma fī al-Saḥīhayn, written by Humaydī, is another work of this century. Qāḍī Iyāz's Mashārik al-Anwār is an important work of gharīb al-ḥadīth written in Andalusia in the sixth century. Qāḍī Iyāz's explanations of words as well as his information on copy differences served as a source for later works. Ibn Qurqūl's Metālī'u'l-Anwār, which he wrote based on the work of his teacher Qāḍī Iyāz, was another work of gharīb al-ḥadīth in Andalusia in the sixth century.

Ibn Qurqūl does not introduce his work as a commentary on Qāḍī Iyāz's work. The information that his work is a book belonging to the genre of ihtisār belongs to Kātīb Chalabi. After this information given by Kātīb Chalabi, it can be said that Ibn Qurqūl's work is accepted as an abridged book. Based on this information, this study will analyse Metālī'u'l-Anwār, which is a work in the field of gharīb al-ḥadīth in Andalusia. The aim of this study is to determine how this work differs from Qāḍī Iyāz's work Mashārik al-Anwār in terms of content and method and to reveal its contribution to the literature. Data collection and analysis method was used in the study. To give the results of the study, Ibn Qurqūl has quoted some of Qāḍī Iyāz's explanations with ihtisār. However, most of the time he was contented with quoting his teacher's explanations. Moreover, he sometimes attributed his teacher's explanations as his own. In our opinion, the emergence of this situation is due to Ibn Qurqūl's lack of care in transcribing al-Mashārik al-Anwār, even if it was not an intentional behaviour of Ibn Qurqūl. Therefore, although Ibn Qurqūl's work can be considered as a ihtisār in the genre of gharīb al-ḥadīth, it can be stated that it does not surpass Mashārik al-Anwār and even owes its existence to this work.